

Թ Ղ Յ Ա Վ Յ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

ԳՐԱԿԱՆ ԹՂՅԱՎՅՈՒԹԻՒՆ Ի.

ՊԵՐՊԵՐՈՆԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱՆ

Օրագրերը գրեցին՝ արժանաւոր կերպով՝
Պերպերեան Ի.Ֆ. արժանեաց վրայ, իսկ գաւազ
կերպով՝ Թերութիւնները նշարելով՝ օրւան հասն
դիտել կատարման մէջ։ Պիտի չանդարդաւորամ
այս վերջոյց գրածին վրայ, որովհետեւ կեղծը մի
ջակին հետ, արտաքինը՝ ներքինը հետ չփոխել
եւ կամաւ չփոխել ուղղորդելու կարգին մէջ գրա
նախը՝ հաճողական դեր մը չէ։ Ամէն հանդիսու
թեանց ժամանակ փորձիկ զանցառութիւններ,
ակամայ անհետաւորութիւններ կրնան պատա
հալ, սակայն ասորը արժանեաց մէկ մասը չեն
կազմեր, եւ արժանի չեն որ նոյն իսկ նկատողու
թեան աւանդին։ Պիտի ծանրանայի այս Թերու
թեանց վրայ, եթէ նպատաւոր օգուով, բաց եւ
ընդարձակ տեղ մը կատարուէր հանդէսը։ Բայց
Թատերական երկայն տեսիլներ եւ ցուցադրու
թիւններ տեսնելու համար չէր որ գրասէրներու
խումբ մը դիմած էր Պերպերեան Վարժարանը,
այլ բազմամասնակ Ուսուցչին քաջախելութիւն
մ'ընելու։ Արժանաւոր քաջախելութիւն եղան
թէ ոչ. այս կէտը պէտք էր գրաւել ամենուէն ու
չաղորդութիւնը։ Եթէ Նոյն օրւան վրայ պատշա
ճեցընենք մեր հարցումը, հաստատական է պա
տասխանը։ Եկեղեցականը ու աշխարհականը,
գրասէրը ու գրագէտը, ուսումնականը եւ ու
սումնասանը փութացած էին իրենց կարելին
ընել՝ Նոյն իսկ իրենց ներկայութեամբ՝ զովա
րար սպեղանի մը դնել՝ աշխատեալ սրտի մը
վրայ, որ բաւական կրնար համարիլ այս ցոյցը...
Բայց իմ անհատական կարծեմքս՝ ժխտական
պիտի ըլլայ պատասխանս՝ եթէ վերջիւ յաւ
հարցումն յարմարընենք Նիւթական քաջախե
րութեան։ Գրամպէս բաւական չքաջախելու
ցաւ Պերպերեան Երեւանին։ Վարժարանին
խաբիսել վեճակը, հիմնագիր-տնօրէնին անձնա
կան աղտանիքը, կրթական արգիւնքը՝ աւելի
լայն սրտերու սահմաններ եւ դրամականակնե
րու ընդարձակագոյն բերաններ կը պահանջէին։
Հագար ոսկւայ գումար մը, ստուգել շատ շատ
շնչին է, հակառակ հաւաքման համար եղած
ջանքերու. մասնախմբին խանդն ու եռանդը պէտք
էր աւելի մեծ արդիւնքով պսակուիլ... Թէ
ժամանակի ծոցին մէջ պահուած է անպակկալ
մը... Եթէ վերջին կէտս իրականանայ, այն
ստեղծ լուծեան խորերը թող թաղուին այս

խորհրդածութիւններն։ Թող ներէ ինծի ճառա
խօս Գոկտորն՝ որուն ճառասացութիւնն ի ստորեւ
յառաջ պիտի բերուի, երբ ստիպուիմ հակա
սել իրեն թէ՛ «Տաճկաստանի հայերուն մէջ լաւ
գործ մը իւր արդար վարձատրութիւնը չ'ունե
նար», միտքն անգամ մը եւս հաստատուեցաւ
այս Երեւանի առթիւ։ Տաճկաստանի հայն
աւելի կը խօսի քան կը գործէ։ Եւ եթէ
ազգային ամէն պէտքերուն առթիւ եղած նու
րատուութեանց ցանկերու մէջ երեւան եկած
մարդասէրներուն անուններն իրարու համեմա
տենք, պիտի գտնենք որ հարուստներն — իրա
պէս կարողներն — ոչինչ են ըրած, եւ ոչինչ
կ'ընեն, կամ գտնէ իրենց կարողութեան չափով
ըրած չեն։ Գեւ որչափ կը տեսնուի՝ ուսաստան
բարեբարութեան ոգին շատ քիչ ազգած է Տաճ
կաստանի հայուն մոռնին ու — սրտին վրայ։
Պիտի ստիպուիք ընդունիլ այս կէտը. ապա թէ
ոչ առանց հիման պիտի մնան Պերպերեան Ի.Ֆ.
համար գրուած — այնչափ անշափ էջերն ու
տողերը...։ Միայն վերջիւ յաւ «անակն
կալն» Թերեւս ամբէ մեր դատաստանին խստու
թիւնը... Բայց անցնենք։

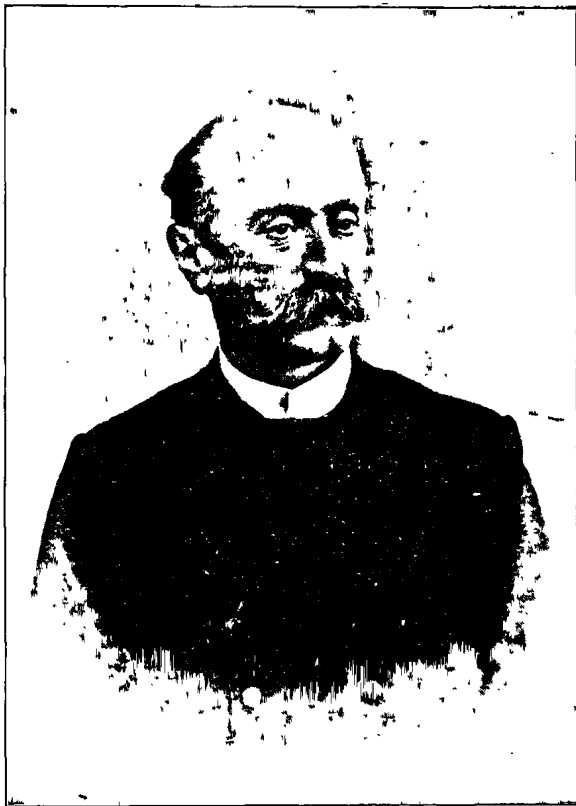
Վեհ ու բարձր բան մ'ունէր Հոկտ. 22ի
Հանդէսն իւր մէջ, որ սփոփեց Պերպերեան Ի.Ֆ.
սիրտը՝ աշխարհիս չորս կողմերէ եկած ինդու
կցական արապայայտութիւններով։ Հնդկաստանէն
ձայն մըն էր որ ընդհատեց տաճկահայոց անթիւ
գրութիւններն. եւ սակայն աչքի զարկաւ թէ
ոչ ուսաստան մամուլն եւ ոչ ծանօթ գրագէտը
եւ ուսուցիչը չ'ուսումնասիրէ իրենց հեղտ բարբառ
այս ինդուկցականեանց։ Պուշակիցի՝ արդեօք թէ
վիճակակցը պիտի ըլլային Պր. Սեթեանի նա
մակին... Խօսուած ու կարգադրուած բազմաթիւ
ճառերն ու խօսքերն ամբողջութեամբ յառաջ
բերել անհնարին է։ Ամէն ալ իրենց բովան
դակութեամբը նշանաւոր, եւ կարգադրողներու
անձնաւորութիւններովն աւելի նշանաւոր են,
ի բաց առեալ ծերունի ճառասացի մը ընթեր
ցումներն, որ ըստ բաւականի փորձեց ունիւրաց
համբերութիւնը...։ Այս բեմասացին ալ ան
ցեալն հաստատեց որ նշանաւոր եղած պիտի
ըլլան — յանցելու մէջ — իւր բեմասացու
թիւններն, քան որ չեն արդի ժամանակ...

Սլացաւ բեմ Տր. Վահրամ Թորգոմեան
եւ հրաբուրբը կ'ըսէր.

«Քաղաք պարտականութիւն մը ինձ կը համա
րիմ այսօր յառու Ուսումնական Խորհրդոյ Ազգ.
կեդրոնական Վարչութեան, իմ ջերմ շնորհակա
լութիւններս յայտնել կրթական այս սիրուն հան

դէսին առարկայ եղող այն մեծ անձնաւորութեան, այն մեծանուն դաստիարակին եւ գրադէտին, որ քառորդ դարու ժամանակի մը մէջ, գիտցաւ իւր անուանակիր վարժարանին բեղմնաւոր շարունակութիւն մը տալ եւ մեր կրթական պատմութեան յաւելուլ այնպիսի փառաւոր էջեր, որոնք՝ Ռէթէոս Պէրպլերեան անունն ամէն կողմ սիրելի ըրին եւ անմահ պիտի առնեն յաւէտ:

դունեցաւ, իբր տասը տարի առաջ. կը յիշեմ Մամուրեանի գրական յիսնամեայ յարատեւ գործունէութիւնը, զոր փառաւոր Յոբելեանով մը դեռ երկու տարի առաջ տօնեց ազգն ու Իզմիրլեյին, եւ ահա Ռ. Պէրպլերեանի բազմամեայ անխափան տեւողութեամբ եւ անշտհանգիւր ոգւով ազգային դաստիարակութեան մատուցած գնահատելի մեծ ծառայութիւնները, որոնց ի պատիւ Աղբ. Կեդրո-

ՌԵԹԷՈՍ ՊԵՐՊԼԵՐԵԱՆ:

Մովորութիւն եղած է բւել, թէ՛ Տաճկաստանցի Հայերու մէջ լաւ գործ մը իւր արդար վարձատրութիւնը չունենար, թէ՛ Հանրային օգուտին մատուցուած ծառայութիւն մը պէտք եղած քաջաբերութեան չ'արժանանար. սխալ... Ամէն անգամ որ՝ օգտակար ձեռնարկ մը առանց շահախնդրութեան, մի սիւսն Հանրութեան ծառայելու տենչով յարատեւութիւն ունեցած է մեր մէջ, արժանի եղած է Հանրային խրախոյսի եւ օժանդակութեան. կը յիշեմ Խասգիւղի Վալֆայեան Որբանոցը, որ իւր յարատեւութեան պատին ըն-

նական Պատկառելի վարչութիւնն է իւր Ս. Նախագահը սիրայօժար սահմանեցին այս Յոբելեան Հանգէսը, իւր տեսակին մէջ առաջինը, որ կը կատարուի այսօր Հանրային Համակրութեան, Հանրային սիրոյ վառ զգացումներով:

Եւ ո՞վ արդեօք Ռ. Պէրպլերեանէն աւելի իրաւունք ուներ այս Յոբելեանին:

Ռէթէոս Պէրպլերեան, քառորդ դար առաջ, արդեն Հանրածանօթ գրադէտ, հեղինակ եւ ուսուցիչ, իրեն սկզբունք առած Տանգոնի այն նշանաւոր խօսքը, թէ՛ Հոցէն յետոյ խզուեալքի մը ա-

մեռելիքից հետո քաղաքի մեջ էլ, երբ կատարեալ անճշտութեամբ ու եռանդով սկսած էր ուսանողներու ստուգել խումբ մը յայտնաբերել իրենց յանձնարար լարարարներին մը մէջ իրենց դէմ կը սկսին ծննդով դիտողութեան, ահա յառաջդիմեալէր քայլերուն տակ կը նետուին արդեւ լարարարներ, որոնցմէ՝ արին Ռ. Պերպերեանն էր։ Նվաճողական, կ'երթայ կը միկուսանայ անկիւն մը, եւ անմիջապէս կը ձեռնարկէ բանալ իւր համահունչ վարժարանը, որ կը դադարէ քանակ հինգամսակը բոլորեց երեկ։

Առանց որ եւ է մէկու մը օգնութեան, առանց պաշտպանի, կամ որ եւ է նիւթական օժանդակութեան, Ռ. Պերպերեան կը նետուի սպասարեգ, եւ ինչ որ արգել ամբողջովին, հարուստներ երաժշտիկ երբեմն շնորհալի, ինքը՝ առանձին, ինքնօգնութեամբ, իւր անձնական ուժերուն միայն վստահ, յաղոցեց, եւ օժտեց իւր Ազգը բարձրագոյն վարժարանով մը, որ նմանը չունի մեր մէջ, եւ որ կը մրցի այսօր Եւրոպական նմանօրինակ հաստատութիւններու հետ։

Երբ Եւրոպական նմանօրինակ հաստատութիւններ կ'ըսեն, յայտնի է որ նիւթական հաստատութիւնն ըսել չէմ ուզեր, այլ բարոյականը՝ որուն թով նիւթականը նշանակութիւն բնաւ չունի։ Ինչ օգուտ ծառայարարական գեղարուեստով կանգնած հակա շէնքերէն, եթէ անոնց բարոյական արտագրութիւնն ունի։ Պրպերեան շատ աշակերտներու կը դասախօսեր, բայց յատուկ չէնք մը չունի։ Իւր գործոյն էր գաշաշը, հովաքը կամ սաղարթագիւ ծառերու հովանին, եւ այդ արգելէ չեղաւ սակայն, որ Պրպերեան բարոյական պարզը, դարձուր երկարատեւ ընթացքին մէջ անմահ աշուն մը ունենար, եւ մինչեւ մերօրեւ դեռ առաջնորդ է իր թիւք մեր հոյակապ հանձնարներու։

Ռեկթէու Պերպերեանն իւր վարժարանին նիւթական չէնքէն աւելի բարոյական չէնքէն հոգածու եղաւ, զայն հնազանդեալ կրօն Եւրոպական բարձրագոյն ծրագիրներու համընթաց վիճակին հասցունելով բեղմնաւորել, եւ այդու՝ աւելի դրական, աւելի տեւական ու աւելի կարեւոր ձեռնարկութեան հայր հանդիսացաւ։

Հիմնաւոր դաստիարակութեամբ կրթեց հագարուր մանուկներ, Օսմանեան Պետութեան պատրաստեց հաստատարիմ հպատակներ, եւ իւր Ազգին ընծայեց լեգէոն մ'ընտիր ուսումնասիրողներու, Եւրոպական Համալսարան մտնալու կատարելապէս կարող դուկներ, որոնցմէ հասան յետոյ կիրթ մանկավարժներ, նշանաւոր բժիշկներ, իմբադիրներ, վաճառականներ, արուեստագէտներ եւ տաղանդաւոր դիւաններ, որոնց գլխաւոր նշոյն ինքն Ռ. Պերպերեանն էր։ Այս, Ռ. Պերպերեանն էր իւր վարժարանին պարզ հիմնադիրը կամ պարզ ճօնաւորը շնորհ միայն, այլ գլխաւոր եւ կարեւոր ուսուցիչը ըլլալով հանգրծեալ, եղաւ եւ անոր գլխաւոր

ուսանողը։ Իւր վարժարանին մէջ, 1876էն ի վեր իւր հանձնարը, իւր տաղանդը, իւր գրիչը, քսանեւ հինգ տնգամ այլ աւելի զարգացունելով զարգացուց։ Ինքնաշխատութեամբ ուսաւ Եւրոպական գլխաւոր լեգէոններ, Պերմաներէնը, Անգլիերէնը, Լատիներէնը, Յուններէնը, կատարելագործեց իտալերէնն եւ ֆրանսերէնը, դիտուել ինքնեւոր ամեն մէկ ճիւղերուն մէջ տաացաւ ներկուս։ Ժամօթութիւն, եւ Հայ ու օտար մասնագրական պատմութեան մէջ արգէն ունեցած իր կարողութիւնն այն աստիճանի հասուց, որ եղաւ այսօրեան բազմակողմանի հմտութիւններով օժտուած շքեալ դաստիարակը, արգի Հայ սերունդին ամենէն նշանաւոր գէմը, զուալ իւր իսկ գործերուն, պարծանք եւ փառք Հայ դարգիտութեան, եւ Հայ ուսուցչութեան մեծ պատիւ, որ արժանի իսկ եղաւ մեր Օգոստոսեան Վեհապետ Սուլթան Համիտ Բ. ի կայսերական բարձր դէմահաման։

Սակայն Ռ. Պերպերեանի գերն իւրակերտ վարժարանին մէջ միայն սահմանափակուած չլինաց, այլ տարածեցաւ անկէ դուրս, ինչ որ այլ աւելի բարձրացուց զինքը։ Կ. Պոլսոյ մէջ երեւցած գրեթէ բոլոր Հայ թիւթերուն, իւր աննման ժրիշով, պարբերաբար մասնակից եղաւ, մերթ իւր քաղաքի քաղաք թիւթերով, մերթ իւր պերճախօս շրթունքներով, մեր ժողովուրդին աւանդից բարոյական լաւ դասեր, ընծանց զարգացուցիչ երկեր մեր տոհմային մասնագրութեան, շրթնաւոր դասագիրքեր մեր մանկուղին եւ Ազգ. Պատրիարքարանի այլ եւ այլ ժողովներուն արգիւնաւոր անգամակցութիւն ունենալով հանդերձ, իւր բազմաթիւ վիճակին մէջ ժամանակ գտաւ, Ազգ. Ռաւանական Խորհրդոյ Առեւտրականութիւնն ընելու երկար տանն, եւ այդ Առեւտրականութեանը միջոցի գիշերալուստ արշունթիւններով հոգալ Ազգ. Կրթութեանց մէկ մեծ պատկար, պատրաստել այն կրթական ծրագիրներն ու կանոնագիրքները, որոնց շնորհիւ կը դարձնէ այսօր արգի Ռաւանական Խորհրդոյը, որոնցմով կը վարեն այժմ մարդաստեղծ եւ գաւառներու բոլոր Հայ վարժարանները։

Հայր բարեկիրթ գաւառներու, Ռ. Պերպերեանն եղաւ եւ հայր անօգնական աղքատ որբերու, որոնցմէ շատ շատերը կրթեց ու դաստիարակեց իր հոգովն ու իր ծախքով, եւ որոնցմէ շատեր դեռ կը դաստիարակուին իւր թեւերուն տակ։

Հանդերձ պոչափ կարեւոր գործառնութիւններու, զորոնց համառօտակ յիշցիք, հանդէպ պոչափ հանրօգուտ մեծ աշխատութիւններու, որոնք սուղ ժամանակներու մէջ արտագրուեցան Պերպերեան իր վարժարանէն՝ Պերպերեանի շնորհիւ, եւ այսօր արդի կատարելաւ անկեղծութեամբ կը գոչեն, թէ Ռեկթէու Պերպերեանն մեծ մարդ մըն է մեր մէջ։ Մեծ մարդ մըն է, այս մեր մէջ, օճիւղի Պերպերեանն, ոչ թէ մեր մեծ երէն մէկը, այլ մեծ մարդ մը, ինչպէս պերճախօս բերան մը Փարիզու մէջ բուս հաշակաւոր Բաթթէուի համար եւ եւս պատիւ ունեցայ ըսելու մեր ողբացեալ Տէր. Սէր-Վիլենի համար։

Դուք պարապ ժամանակ չանցուցիք բնաւ ձեր կենքին մէջ, աշխատեցաք եւ կ'աշխատիք

1. «Après le pain, l'éducation est le premier besoin du peuple.» Այս բառը արձանագրուած է Տոմարի արձանի վրայ, որ կանգնած է Փարիզու Bd. St. Germain մեծ պողոտային վրայ։

շարժանակ, մեղուի պէս ժիրժիր վատակեցաք եւ կը վատակիկէք, որով եղաք ահա մարդկութեան եւ հայ Ազգին ամենէն օգտակար մէկ զաւակը, եւ կ'ըսեմ՝ ամենէն մեծ բարեբարը, իբր մատակարար մտքի Տացին:

Իրաւունքնիդ էր՝ որ մեր կրթական առաջարդ դաշտին մէջ քանակեհինք եւ աւելի տարիներէ ի վեր թ թափած Չեր յորդառաւ քրտինքներուն փոխարեն, ունենայիք այլ եւս ձեր արդ վարձատրութիւնն այս շքեղ Բարեբանով, զոր Ազգ. վարչութեան հանձնութեամբ սարքեցին Չեր սիրառուն սաները, իրենց գլուխ եւ հովանի ունենալով Սրբազան Պատրիարքն՝ Ամենապատիւ Օրմանեան ուսումնաւորն եւ ուսումնական Արքեպիսկոպոսը:

Ազգ. Ուսումնական Խորհուրդն իր ամբողջ ջանքերով, հիացող Չեր գործին, յերմ համալիրող Չերակերտ վարժարանին, սրտի կատարեալ բերկրութեամբ կը փութայ պաշտօնական մասնակցիլ այն ընդհանուր սիրոյն որ ամէն կողմէ կ'արտայայտուի այսօր բազմաթիւ Բարեկարիք:

Ազգ. Ուսումնական Խորհուրդը ծափերով կը շնորհասուրէ այսօր Պերպլերեան վարժարանին քանակեհինքաւոր փառաւոր Բարեկանը, եւ ամէն կողմէ Չեզ բնծայուած դափնիներուն մէջ կու գայ խառնել եւ իբր՝ այս արծաթի հուէրը, զոր կը մատակարարէ Չեզ՝ յայնուն Հայ ուսուցչութեան Կ. Պոլսոյ:

Որչափ բարեբախտ կը համարիմ զին որ այս օրէն այսօր եւ կը յանձնեմ Չեզ, եւ, որ Չեր վարժարանին առաջին տարիներուն մէջ պատիւ ունեցայ Չեզ բարեկամաւորու, տակաւին ուսանող եղած տանեւ իսկ, առիթով ունեցած եմ Չեր եւ Չեր վարժարանին ապագային նկատմամբ բարեգուշակ գնահատում մը արձանագործել Չեր վարժարանին քննիչներու տեսրին մէջ՝. գնահատում, որ ՉՉ տարի յետոյ այսօր կատարեալապէս ճշմարտուած կը տեսնեմ:

1 Ահաւասիկ այդ գրեան. «Այսօր Պերպլերեան վարժարանի տարեկան հարգանքներէն շնորհիվ գտնուելու բարեբախտութիւնն ունենալով, բերկրութեամբ տեսի վարժարանին բարեկարգ վիճակը, նա՛ զի գիտութեանց մէջ ունեցած մեծաբայլ յառաջադիմութիւնը, Ելմէ Հայրը կը պարծէր երբեմն իւր Շահագործանող՝ սուր Հայ մանկանի օտարութի բարբառով կ'ուսանէր գիտութիւններն եւ զուրկ զրեմէ կը գտանէր մայրենի գրագիտական կրթութիւններն, իմնց փառաւորի նապծով Պերպլերեանով՝ սուր գիտութիւնը Հայրենի բարբառով կ'ուսանէր եւ Հայ գրագիտութիւնը գեղեցկապէս կը ծաղկի. ըստ այսմ՝ կը համարձակեմ Պերպլերեան վարժարանը Հայոց համար անգրասիկ որբան համարել կ'ստու. թեանց, ո՛ր ապա թէ ճմաւորինակ վարժարանաց թիւը բազմապէս ան մէջ որ ըստ օրէ:

Իմ անկեղծ շնորհակալէս պարտիմ մատուցանել վարժարանիս պաշտօնէնց, այն գիտաւոր անհանց՝ որը ազգի ազգի մակցութիւնն էր կը շնորհակալեմ Հայրգույն, շնորհակալեմ եւ վարժարանին շինարար-ցնորհն Ռեթէստ Պերպլերեան ազնիւ Պարոնին, որուն արգասաւոր բրտանքն եւ անկեղծ փառակը, յուսամ թէ ազգաւոր իրենց քաւելութիւնութեամբ եւ բանասերք իւրեանց ճեւառութեամբ պիտի պարկեն յաւատ:

Իսկանուար, 6 յուլիս 1879:

ՎԱՐՄ Թ. ԹՈՐԳՈՍՈՒՆԱՆԱՍ:

Ընդունեցէք ուրեմն, ուսուցչակապող անա զուգական, ընդունեցէք Հայ ուսուցչութեան առ Չեզ տածած սիրոյն այս առ հաւատեցայն, թերեւս շատ համաժող, որ տակայն ունի իր խորհրդաւոր մեկնութիւնը:

Չեր պատկերն է այն գրկուած հաստաբուն ծառի մը շուր թեւերէն, իբր նշանակ անուանակիր վարժարանիդ. այս թեւերուն վրայ Չեր բոլորեցէք կը սաւառանի ռորածիլ բաղնիքի մը հոլը ի հոլը տարեւները, իրենց հետ կրելով հունանք, պատրաստ դեմինք թափելու, բողբոջելու համար նոր բաղնիքներ, բաղնիք մշտագայար, նշան յարաբեւութեան. բաղնիք յարագուարձ մրցանակ անմահութեան, որուն անվերջ ժիւկեր կ'անցնին կը սողունին Չեր գլխուն վերեւ Չեր վեհ ճակտին յօրինելու պակն իմ անթաւամ, մէջ կրելով Չեր անուանին սկզբնատուներն ոսկեհին:

Տայր երկինք, որ երկար տարիներ աշնոյթ կորովով վարեց զուգ շարունակ Չեր վարժարանը, ինչպէս վարեցիք ՉՅ տարիէ ի վեր, որպէս զի ըստ այն միշտ օրբան գիտուններու, Հայ ուսումնականներու հոծ բազմութեան:

Երբեմն բաժնէ էք գուր. «Պերպլերեան վարժարանը կը յայլ ու կը բարեկարգէր, բերեալութեամբ լայնէ եւ ի նշանէ ընդունելով նորանոր կառուցութիւններն՝ նորա ապագայն վերայ հասարակ անի նորա օրերն, լայն զի կը հասարակ աշխարհայն, եւ լայն զի յառաջդիմութիւնն էր իմ իմ նշանէն»:

Չեր այս խօսքերը ճշմարտելով ճշմարտեցան անցեալին եւ ներկային մէջ, անշուշտ պիտի ճշմարտին նաեւ. ապագային մէջ, երբ Չեր զաւակները, Չեր թոռներն ու թոռնորդները Չեր անունին եւ Չեր գործին արժանաւոր փառանգորդներ հանրիսանալով, Պերպլերեան վարժարանին բոլորել տան աւելի փառաւոր Բարեկաններ, հարկաւորակներ, եւ բազմաթիւ ամակներ. այս ահաւասիկ մտղմել կ'ուզեն միշտ Ազգ. Ուսումն. Խորհուրդ. եւ ուսուցչութիւն, իրենց մատուցած համաժող նուէրին անխօսիկ լեզուովը:

27 Հոկտ. 1901, Սիսիուսար:

ՏԳ. ՎԱՐՄ Թ. ԹՈՐԳՈՍՈՒՆԱՆԱՍ:

Ունիդիրները կը ծափահարէին գեռ, երբ վիճնաւացի Միխիլարեան մը՝ Հ. Գարբիէլ Ա. Մենեկլեանի՝ փութացած էր գալ Խսկիւտարի բարձունքը, իւր Մեծայարգ Բարեկամի մատուցանելու իւր շնորհաւորութիւնները: Բայց ունէր ուրիշ երկու խորհուրդ ալ, փորձել անգամ մը թէ արքեպ. Մեսրոպեան հայերէնն իրօք անհասկընայի՝ եւ անմարտելի է՝ ինչպէս կը բանդագուշուէր երբեմն. եւ երկրորդ՝ ընդել այն ըստ բաւականի տարածուած սխալ կարծիքը թէ վիճնայի Միխիլարեանը միշտ աշխարհաբար գիտեն, միշտ աշխարհաբար կանոնաւորութիւնն է իրենց Այտընեան Աբրահայր «քանականին» շնորհին՝ այս Աւաքին մեծ արժանիքը: Բայց

կրցաւ նշմարել այս զինննացի Մխիթարեանը, որ ներկանիցն ամենայն գիրութեամբ կը հասկընան գրաբար հայերեն — եւ նոյնը հաստատել կ'ուզէին յարողք եւ վաղայանորդ օրերու օրագիրները — երբ հարազատ ոսկեգարեան գրաբար մը բնմաստացուի իրենց, եւ ոչ՝ գրաբար անուամբ, ինքնաստեղծ ու ինքնահասան խղճարածայն գրական շահաստեղծութիւններ, որ յուսահատեցուցին նն եւ ձեռնարկի կ'ընեն փափաքողները՝ հայերէն գրաբար սորվելէ... Այս առթիւ՝ բազմաթիւ շնորհալուծութեանց մէջ կրցաւ ճառախօսը լսել թէ... «ուրախ է համայն ազգը՝ որ Մ. Գարագաշեաններ ու Լ. Գալթըրճեաններ կ'ապրին գեռ իրենց ոսկեգարեան հայերէնի գիւտովը՝ Վիեննայի Մխիթարեանց վանքին մէջ...» Էջտալըրքութեան համար կը գնենք հոս այս ճառախօսութիւնը:

«Գերեւորք Մեծարդ»

Առ թնչ եկի այսր. բառն ճախարակեայս սեթեւեկեանը արկանել. քիտս ի փառազ յաւելու. զարժանեացք եւ զարդեանց քոց՝ ճարտարական բանիք իմաստութեան ճառ արկեալ խօսել: Քաւ ի քէն եւ յիննն այսպիսի խորհուրդ:

Եկի, Ռուսցիք Մեծարդ, եկի ակնառեսն լինել փառազ քոց, զորս՝ իբր պսակ զգլխովդ բուրբոյնի ահա քեզ Վաստակք քո քանն եւ հինգ ամաց, յորս տընեցար զցայտ քո զգրեցի վառել կուռ՝ ամբակուռ իրառութ, զորդիս Սահակայ եւ Մեսրոպայ, պնդազայն փազմել զնոսին լուսապայծառ ջահիք գիտութեան, ջամբել նոցա իբր կերակուր ծանակ, զուսմունն պնսպն լեզուաց, պարբել զմիտս քանակք իմաստութեան եւ աստուածապաշտութեան: Վաստակ հաստատմիտն պնգութեամբ՝ «ուսուցանել բազմութիւն մանկուոյս», որպէս առէ իսկ փարպեցի զՄաշտոցը, «քանզի անեայն անձն յորդորեալ փափաքէր յուսումն հայերէն գիտութեան»:

Այր մի տառապեալ՝ (վկայէ ինձ զքէն առտէն Ե. Տէր-Անդրէասեան ի «Բիւզանդիոնի») որոյ սիրուն շարժեր յանդադար թնդիւնս, յանհարկն վարանն մտեալ՝ տարախօսանաց բարբառս արձակէր:

«Տո՛ւք, աղէ, գաղէր այրն, տուք ինձ՝ որում փափաքէն անձն իմ ոգւով չափ, տեղի բնակութեան սոցի իմոց, եւ յարկ՝ զգլխովս, եւ ես ընդ պնսպն հրահանդս անցուցիք զմանկի ազգին իմոյ հարազատի, եւ ի բազում յապահովէ արարից զձեզ, եթէ յամենայնի հմուտ գտանիցին իմ աշակերտք եւ կիրթ եւ կոխ եւ վարժ»:

Զքէն ես բանք, Ռուսցիք Մեծարդ, կացեր Դու ի բանս քո, եւ ահա պատեալ շուրջ քէն բերկրալիցն ցնծութեամբ՝ յայլթիւս կան աշակերտք քո եւ բարեկամք, պուցեալք ընդ Գեւորդիս եւ ընդ Գեւորդիս Բուր՝ Զօր իւրեանց

ազնուի եւ Մեծանուն Ռուսցի, Չէին քո գանձք մթերեալք, ոչ հեղան քեզ նուրբ ձօնից, ոչ առեր կտակս մեծամեծս, ոչ, արութիւն եւ առաքինութիւն քո եւ եթէ եւ յոյս աստուածապաշտութեան կացին քեզ առնելով՝ զօրաւիգն օգնական. եւ ահա նմին իրի ոչ ամենայն վաստակք քո՝ անցեալ դարձեալ ի մոռացունն տապալէին: Այս եւ եթէ շնորհաց քեզ առնուն անմահական:

ՊէրՊէրեմննի անուն, Ռեթէնսք քաջանուն, հաւատար ինձ, եթէ գործեալ քանակեցի ի սիրտս բազմախուռն աշակերտաց քոց, եթէ հեոց եւ եթէ նորոց:

ՊէրՊէրեմննի անուն լեցի այժմէն եւ առ յապա՝ համազօր եւ համանուն ընդ Գեւորդիս անուն:

ՊէրՊէրեմննի անուն տաց «ընդշմառել», իբր ի հայեւոյ ի մշտնջենաւոր ժամանակս, զբնասեղ ճմուռ, զգրագետք ճարտար, զյօրինիչ մատենից, զմարգմանիչ յայրուակ, եւ — զլուսուցչապետք անխնայ: Եւ հուսկ ուրեմն՝

ՊէրՊէրեմննի անուն հաստահմն կանգնեցէ ի միտս առ յապա կեկեցն, եթէ բնատուր ձիրք՝ յորժամ բարեզն վարիցի դը նուրբ, անուն անմահական շնորհիցն այնմ, որ վարեցաննորք, եւ երկրորդ անգամ՝ եթէ ոչ ազահից ինչ Ազգ մի ողջի՝ շնորհակալու միտս ցոյցանել առ նա, որ գիտացն զկար իւր ի յառաջադիմութիւն մանկուոյ Ազգին իւրոյ արկանել ի կիր, եւ պարզեւեաց Տոհմին իւրում գտապի բժշկաց, գունդս բանիբուն խանակաց, վաշտս գրադիտաց, այլովք բազմք հանդերձ: —

Նորոքեաց կամ ի հիմանց բերեցէ Ազգ քո սիրելի՝ զայս տուն բնակութեան քո, յորում արտասուք հոսին յաւելու, եւ համապայծառ երանութիւն պատեր զպաղպաղուն ճակատադ, այլ քեզ անեմ, Ռուսցիք Մեծարդ, յաճեալք սորա յարից Նորակալոյց Պէրպրեան, որ նորոքեաց զգունդս աշակերտեց քեզ, Լարք որդուց եւ մարք զստրեաց իւրեանց ի մասանն ցուցցեն զՏաճար գիտութեան եւ յիշեցի անուն քո յազգս ազգաց:

Այլ, աղէ, ձգեցին աւուրք կենաց քոց լուսա ձիւս, տալ եւ ի Նորակալոյց Տաճար՝ օրինակ լուսապայծառ մեծի արութեան: Օրհնութիւն Վմենաթառն պահեց քեզք տեսանել զժամ երանութեան, յոր անին զքեզ վաստակք քանն եւ հինգ ամաց, իմ ցանկութիւն այն եւ, զք անսոց զգրեկամք իմ անձկալի՝ զամս յիտուն ի նմին եւռադան, մթերել ի միտս մանկուոյ քանն իմաստութեան եւ խորամուսն գիտութեան: Դալաւաբացի Դաղնի կենաց քոց յամս յամայր, բողբել զգլխովդ պսակ դափնեայս՝ նշանակ անմահականութեան:

Ընկալ, աղէ, Գերեւորք Մեծարդ, զարտաբուրն մաղթանքն, զոր ընծայէ քեզ՝ յայմ հանդիսական ժամուս, յականջալուս Մեծարդ Հանդիսականաց, յետինն ի բարեկամաց քոց եւ կարկանատ ինձ ի նշան ընդունելութեան զԱՅ քո

սիրելի, որ գիտաց, գիտե եւ գիտացեց ընդ երկար ուղղել զձեռնակա ուսումնական նաւուն Ազգիս՝ ի նաւահանգիստն անընդմէջ»։*

Անկարագրելի է այս պարզ, դուրսհասկանալի խօսքին յառաջ բերած ազդեցութիւնը, նշան մը՝ որ, հակառակ գրաբարաստեցներու քիչ մը խիզախ բացատրութեանը, դեռ գրաբարն երկակի ատեն իւր պատշաճ սահմանին մէջ պիտի մոգէ հայուն ունեւ եւ ուրուշը։ Երկարեցաւ մեր Թղթակցութիւնը։ Բայց հարկ է Յ. Պերպերեանին վերջին տեսութիւնն յիշատակել, որ գլուխ գործոց մըն է թէ յայտնած իմաստներով եւ թէ իրեն համար հաւաքուած դրամէն բրած առատաբաշխ օգնութեանց խոտուեցներով եւ թէ մանաւանդ իւր 5 որբեր որդեգրելու յայտարարութեամբը։

Այսպիսի մեծահանձար դաստիարակներ թող բազմանան Ազգին մէջ, եւ առիթ տրուի ստով՝ ուսուցչական վճատ վիճակը քաջակերելու համար (Եր. Տեր-Անդրեասեանին ակննդը խօսի), նմանօրինակ բազմաթիւ Յօրելեաններ կատարելու, որ աւելի հրաբորբոջ են եւ Յօրելեաններ կատարելու — մարմնը ուղիղ շաւղի մէջ մնալու ամենէն ազգու միջոցն են։ Կը մաղթեմ իմ կողմանէս եւս հաստատութիւն եւ բարգաւաճում Պերպերեան վարժարանին, որպէս զի աւելի նպատաւոր պայմաններու մէջ տեսնէ եւ կատարէ իւր Յիսնամեալը...

Կ. Պոլիս, 12 Նոյ. 1901:

ԹԱՅՈՒՆՆԱՅԻՆ ՎԱՆԱՆԻՍՅԱՆ

ՄԱՅԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՅՅՈՁԱՆ ՈՍ ԱՐԱՅՈՍԿՈՒ ԴԻԱԼԵԿՏՈՐԻՒ, Ուսումնասիրութիւններ վասն նայ բարբառախօսութեան ի Պր. Լ. Մսերեանց, Հատ. Բ. Պրակ 1. Մոսկուա 1901:

Պր. Մսերեանցի այս ուսանելն երկասիրութիւնը՝ 186 էջերէ բաղկացեալ մեծագորգի բերք մըն է, որ կը կազմէ իւր գոյտորութեան քննաձառնին (thèse) երկրորդ հատորին առաջին պրակը։ Նիւթն է՝ Մշոյ բարբառին՝ գրաբարի եւ միջին հայերէնի հետ համեմատական ձեւեր, խօսութիւնը։ Գիրքս հանուած է՝ Մոսկուայի կայսերական Համալսարանի՝ «Գիտական տեղեկագրոց», Պատմական-Բանասիրական բաժնի Իւլ հատորէն, եւ Նովորուստ է Հեղինակին կողմանէ՝ իւր Ուսուցչին, Փրոֆ. Գ. Ֆորտուկանովի։

Այս երկասիրութեան Ա. Հատորը (1897 թ. ի Մոսկուա հրատարակուած) կը խօսէր՝ Մշոյ բարբառին ձայնագիտութեան վրայ, համեմատելով զայն նոյնպէս գրաբարի հետ։ Իսկ այս պրակին մէջ (էջ Ա—ԺԸ) հեղինակը կը խօսի իւր գրքին գրութեան նպատակին, համառոտութեանց եւ յաւելլելներու վրայ։ Էջ 33-ն կը սկսի ճառել՝ հնդեւրոպական գոյականներու յետագործ մասնակի բաժանումը վրայ, հետեւողութեամբ գլխաւորաբար Բրուգմանի Համեմատական քերականութեան Բ. Հատորին։ Այս մասը կը հասնի մինչեւ էջ 38։ Այս յետագոյս մասնակներու գոյութիւնն յերեւան կը հանէ Պր. Մսերեանց Մշոյ բարբառին մէջ։

Նոյն էջին վրայ կը սկսի՝ գրաբարի յետագործ մասնակները Մշոյ բարբառին մասնակներուն հետ համեմատելու։ Երբեք քանի մը հատը. — ի — հովիւ, — ուր — երկրորդ, — ինչ — ծանրութիւն (որուն վերջնական ձեւը մենք գտած ենք՝ — յիւ եւ ինչ — ծեր-յիւ ծեր-յիւն — ծեր-յիւն — ինչ — *ինչ) — ուր — ծաղկոց, — ուր — ծաղկանոց, — ինչ — յանձարենի, — ուր — արիւնտ, — յիւ — ունայի, — ու — այգի, — իւր, — ուր, — ուր, — ուր եւն։ Այս մասնակներու համար հեղինակին գլխաւոր աղբիւրն է՝ Բագրատունայ՝ «Քերակ. ի պետա զարգացելոց», Հայ լեզուագէտներու համար շատ քիչ նոր բան կայ այս համեմատութեանց մէջ. սակայն հեղինակին իւր քննաձառնին ամբողջութեան համար ամեն կարեւոր ծանօթութիւններն ամբողջած է այս մասին մէջ։ Կը յարգէր գիտական մասնակներու վրայ (— յիւ եւ — ուր) համառոտ տեսութիւն մը (էջ 47)՝ Հոյոններու վրայ կը խօսի հեղինակը նոյն համեմատական ոճով՝

* Այս՝ նայկաբան-լեզուագէտ Մենկվիշեան հօր այն ուղերձն է, որուն վրայ մեր պոստայայ լրագրութիւնն միտամուտ սքանչալցամբ խօսեցաւ. այսպէս, Բիւզանդիսթ Թ. 1549: «Հ. Գաբրիէլ Վ. Մենկվիշեան արտասանեց զգրաբար ուղերձ մը, ընտիր թէ լեզուաւ եւ թէ արտասանութեամբ, այս անգամ զգրաբար էր ծղիւն Հ. Գաբրիէլի արտասանածը։ Հատ շեշտեղով, անսպասարկ արտասանութեամբ, բառերու կուտ եւ հոծ իմաստներով Հ. Գաբրիէլի ուղերձը բոլոր մտանորուն պատկն եղաւ կրնալոց ըսելն։»

«Վիեննայի Միջնորդներն էր Հ. Գաբրիէլ Վ. Մենկվիշեան զգրաբար զնդեցիկ ծառ մը կարգացն. Արեւելք Թ. 4778: — «Վիեննայի Միջնորդներն էր Հ. Գաբրիէլ Մենկվիշեան՝ քաջայանդուզ եւ գնդեցիկ զգրաբարով բան մը խօսեցաւ՝ ուժգին ջնջեղով։ Մամգոռաւ էջք. Թ. 163: — «Հ. Մենկվիշեան՝ Ոսկեղաբու մարդը զգրաբարով մը... ուղերձ մը կարդաց»։ Ժողովի Թ. 182 են։

ԽՄԲ.

